

■ УДК 1(091): 008.1

І. А. Куриленко, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ХУДОЖНИЙ ТЕКСТ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ТЕКСТУ КУЛЬТУРИ

Розглядаються проблемні питання, пов'язані із зіставленням понять «художній текст» і «текст культури». Аналізуються деякі підходи щодо визначення характерних ознак і аспектів взаємодії означених феноменів.

Концептуальними в цьому контексті є положення праць Ю. Лотмана, у яких науковець акцентує на тому, що художній текст завжди «вплетений» у культурний простір відповідної епохи, а культурний простір, водночас, зумовлює сам текст.

Уточнюється ставлення до культури як до складновпорядкованого тексту, який «розпадається» на безліч «текстів у текстах» і утворює певне «переплетення» цих текстів. Осмислено розмежування таких базових понять, як «літературний твір» та «текст» у теорії М. Бахтіна, Р. Барта й інших учених.

Ключові слова: художній текст, текст культури, культурний простір, культурний контекст епохи.

И. А. Куриленко, кандидат филологических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК ОТРАЖЕНИЕ ТЕКСТА КУЛЬТУРЫ

Рассматриваются проблемные вопросы, связанные с сопоставлением понятий «художественный текст» и «текст культуры». Анализируются некоторые подходы относительно определения характерных черт и аспектов взаимодействия названных феноменов.

Концептуальными в данном контексте являются положения работ Ю. Лотмана, в которых автор акцентирует на том, что художественный текст всегда «вплетен» в культурное пространство соответствующей эпохи, а культурное пространство, в свою очередь, порождает сам текст.

Уточняется взгляд на культуру как на сложно устроенный текст, который «распадается» на множество «текстов в текстах» и образует некое «переплетение» этих текстов. Осмыслено разграничение таких базовых понятий, как «литературное произведение» и «текст» в теории М. Бахтина, Р. Барта и других ученых.

Ключевые слова: художественный текст, текст культуры, культурное пространство, культурный контекст эпохи.

I. A. Kurylenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ARTISTIC TEXT AS A REFLECTION OF THE TEXT OF CULTURE

The article considers the problematic issues of the comparison between two conceptions: «artistic text» and «text of culture». The author analyzes some approaches to the definition of the characteristic features and interaction aspects of these phenomena.

In this case Yu. Lotman`s works are more conceptual. The author emphasizes that artistic text always exists in the cultural space of the appropriate epoch. The cultural space in its turn makes the context.

The author believes that culture is a complicated structured text, which "splits" the set of "texts in the texts" and forms a complex "interweaving" of these texts. The paper interprets the difference of the terms like «literary work» and «text» in the theories by M. Bakhtin, R. Barthes and other scholars.

Key words: artistic text, text of culture, cultural space, cultural context of the epoch.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що літературний процес є невід'ємною складовою культури та мистецтва: художній текст завжди співіснує з певним культурним контекстом, що формує його, впливає на нього, виявляється в ньому. Культурний вимір твору — це своєрідний місток між художнім світом і світом культури. Крім того, художній світ сприяє розвитку культури, задає їй новий шлях, напрям, доповнює новими смислами, баченнями, пошуками.

На нашу думку, через культуру можна «відкрити» автора, а крізь призму тексту — осмислити культурний контекст епохи: твір ніби всотує специфіку життя епохи, яку переживає й осмислює сам автор. Відтак, епоха «відчувається», «бачиться» через проблематику тексту, його ідеї, уявлення, образи. Літературний твір як самосвідомість культури відображає певний тип художньої свідомості, характеризує певний культурно-історичний тип людини. Художній текст «реагує» на всі зміни в духовному й соціальному житті суспільства, зокрема в його емоційно-чуттєвій, побутовій, інтелектуальній, культурологічній та філософській сферах.

Таким чином, дослідження ключових культурних кодів, їх трансформаційних тенденцій крізь призму художньої картини світу — найактуальніший сучасний інтерпретаційний ракурс, оскільки не лише сприяє всесторонньому висвітленню культурного дискурсу, а й стимулює внутрішній діалог культури (як багатогранного динамічного явища) та художньої літератури (як акумулянта культурних цінностей відповідної епохи).

Окрім того, вивчення літературного процесу в культурологічному контексті нині є особливо актуальним у зв'язку із синтезом наук, що наявні в культурології. Це дозволяє найповніше розкрити предмет дослідження й розробити нові теоретичні та методологічні передумови для подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі здійснено немало спроб осмислити культуру в контексті літературно-художнього дискурсу [3; 4]. Концептуальними передусім є праці сучасних учених — Ю. Лотмана [5; 6; 7], М. Бахтіна [2], Р. Барта [1]. Поняття «художній текст» і «текст культури», їхні складові, естетично-сміслові значення й нині потребують ґрунтовного, послідовного аналізу, чіткого наукового розгляду, чим, власне, і зумовлена актуальність цієї розвідки.

Мета статті — розглянути співвідношення понять «художній текст» / «текст культури», проаналізувати деякі підходи щодо визначення їх характеристик та аспектів взаємодії. Уважаємо за необхідне використати безпосередньо праці вітчизняних і зарубіжних науковців, узагальнити їхні напрацювання у сфері інтерпретації означеного об'єкта осмислення і змоделювати власне бачення проблемного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Текст культури як елемент літературно-художнього дискурсу є об'єктом досліджень передусім російського літературознавця, культуролога й семіотика Ю. М. Лотмана [5; 6; 7]. У своїх численних структурно-семіотичних розвідках («Структура художнього тексту», «Текст як семіотична проблема», «Семіотика культури й поняття тексту») науковець слушно зазначає, що текст як семіотико-філософська категорія — це простір культури на всіх її рівнях у синхронному й діахронному зрізах. Зазначимо, що поняття тексту — у тому значенні, яке надається йому під час вивчення культури, — суттєво відрізняється від відповідного лінгвістичного поняття. Так, у лінгвістиці текст — це передусім повідомлення, що передає художню інформацію, а також об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових (мовних) одиниць, провідними ознаками якої є логічність і цілісність. Натомість текст (як культурна цінність) — це не завжди зв'язний комплекс.

Текст у культурологічному дискурсі, по-перше, — це мовленнєве (або ширше — знакове) утворення, що має відносні автономність і цілісність, а також позаситуативну цінність (здатне й покликане функціонувати за межами часу й місця його виникнення); по-друге, — це результат «затвердіння» мовного акту, висловлювання, що «випало в кристал», або предмет, який назавжди застиг і «вноситься в колективну пам'ять культури»; по-третє, — це інтелектуальний устрій (він

не лише передає закладену в нього зовнішню інформацію, а й трансформує повідомлення, зумовлюючи появу нових); по-четверте, — це змістовно відкритий і багатозначний феномен, що є «не тільки пасивним умістилищем смислів, носієм іззовні вкладеного в нього змісту», а й «смісловим генератором», «механізмом», який мислить і потребує співрозмовника. У цьому й полягає діалогічність свідомості як такої: щоб активно «працювати», вона потребує іншої свідомості, текст потребує іншого тексту, а культура — іншої культури.

Отже, сутність генерації, на думку Ю. М. Лотмана, полягає у взаємодії внутрішньої структури тексту із зовнішнім фактором, яким можуть бути інший текст, читач (котрий теж є «іншим текстом») та культурний контекст, що здатний генерувати нові смисли тексту, перетворюючи його на реальність. Тому процес трансформації тексту у свідомості читача (як і трансформації читацької свідомості, введеної в текст) — це розкриття сутності механізму в процесі його роботи. Окрім того, текст, що розглядається в культурологічному аспекті, не обов'язково повинен мати взаємопов'язані складні мовленнєві конструкції (на чому акцентують лінгвісти). Він може бути стислим («одноразовим»), на зразок прислів'їв, афоризмів і гасел.

Розглядаючи культуру як «механізм зростання інформації», «скупність текстів чи складно побудований текст», що зберігає різноманітні коди, які, у свою чергу, здатні трансформувати отримані повідомлення й зумовлювати виникнення нових смислів, Ю. М. Лотман зазначав: «Текст за своєю природою є авторитетним, правдивим, і можливість бути помилковим для нього просто виключається. Помилковий текст — це таке саме протиріччя в термінах, як помилкова клятва, молитва, брехливий закон. Це не текст, а руйнування тексту» [5]. Таким чином, культура — це не просто хаотичне скупчення текстів, а складна, ієрархічно організована система; це не ізольований текст, а текст у контексті, у взаємодії з іншими текстами та семіотичним середовищем.

Розглянемо детальніше поняття тексту в теорії російського філософа М. М. Бахтіна [2]. У розвідці «Проблеми тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. Спроба філологічного аналізу» дослідник осмислює текст (письмовий і усний) як первинну даність усіх гуманітарних дисциплін і гуманітарно-філологічного мислення. На думку вченого, де немає тексту, там немає об'єкта для дослідження й мислення. Текст — це висловлювання, задіяне в мовленнєвому спілкуванні (текстовий ланцюг); кожен текст (як висловлювання) має суб'єкта, автора, є індивідуальним, єдиним і неповторним.

Цікаве твердження М. М. Бахтіна щодо співвідношення твору й тексту. Так, текст — друкований, написаний чи усний — не є окремим

твором. Адже до твору належить і необхідний позатекстовий інтонаційно-ціннісний контекст, під яким філософ розуміє «нескінченний діалог, де немає ні першого, ні останнього слова» (тобто «звучання твору» з кожним наступним його прочитанням змінюється) [2, с. 369]. Відтак, аналізуючи поняття тексту, М. М. Бахтін зосереджує увагу на його діалогічному вимірі в комунікативному просторі культури: «Текст живе в разі зіткнення з іншим текстом (контекстом) <....> і за цим контактом — контакт особистостей, а не речей» [2, с. 385]. І таким визначальним текстом (що в культурному полі долучає всі інші тексти, пов'язані одне з одним діалогічними відношеннями) стає для науковця саме художній твір, який охоплює всю багатоманітність світоглядів, домінуючих настанов, характерних для певної історико-культурної ситуації, а отже, у ньому чітко прочитується модель культури відповідної епохи.

Звернемося до аналізу поняття «текст» у філософії Р. Барта [1] — одного з найвідоміших теоретиків текстологічної теорії постструктуралізму. Дослідник узагалі не визнає іманентної сутності тексту, використовуючи бінарну опозицію текст/твір. Так, літературний твір, згідно з Р. Бартом, — це архітектонічне ціле, єдність якого визначається смисловою інтенцією — навіюванням читачеві/слухачеві певного сенсу. Твір — це телеологічна конструкція; завершений, внутрішньо впорядкований об'єкт, що має смислову домінують і впливає на адресата. Він моноцентричний, моносемічний і монологічний; це продукт авторської волі, мета якого — здійснення комунікативної влади над аудиторією. Окремі твори набувають смислової повноти завдяки взаємозіставленню: не існує жодного висловлювання поза його взаємодією з іншими висловлюваннями, усі вони перебувають в інтертекстовому просторі.

На думку Р. Барта, культура, яка містить складне поєднання різних кодів і дискурсів, може бути визначена як текст. Дослідник акцентує: «прочитування тексту — акт одноразовий <...>, і водночас воно (прочитування) повністю зіткане з цитат, посилань, відлунь; усе це — мови культури (колишні й нові), які проходять крізь текст і створюють потужну стереофонію» [1, с. 418]. Отже, згідно з Р. Бартом, кожен текст є «між-текстом» щодо будь-якого іншого тексту, а інтертекстуальність не слід розуміти так, ніби текстові притаманне якесь походження; «текст утворюється з анонімних, невловимих і разом з тим уже прочитаних цитат — цитат без лапок» [1, с. 305].

Текст — це «тканина», у яку «вплітається» кожен новий твір-висловлювання; це пам'ять, у яку (незалежно від власної волі) «занурений» кожен письменник: навіть якщо не довелося прочитати жодної книги, він усе одно перебуває в оточенні сторонніх дискурсів,

які (свідомо або позасвідомо) всотує в себе. Текст — це обов'язкова умова виникнення твору; на відміну від останнього, він не має ні початку, ні кінця, ні внутрішньої ієрархії, ні лінійної впорядкованості, ні наративної структури; якщо твір — це те, що «сказав» автор, то текст, згідно з Р. Бартом, — це те, що «мовиться» у творі незалежно від авторської волі. Текстовий континуум неоднорідний: характеризується різнотипними кодами та культурними мовами. Тому гетерогенність тексту, на думку вченого, зумовлює його внутрішню динаміку і конфліктність (діалог, розмежування, ворожнеча, агресія, захист кодів один від одного тощо) [1, с. 413–414].

Будь-який читач, як зазначає Р. Барт, перебуває в ситуації своєрідного «діалогу» стосовно твору: він має певний культурний кругозір, систему культурних координат, до яких твір «долучається» як до свого контексту і дозволяє виявляти такі смислові аспекти, що «інтенційно-нально ніяк не фокалізовані». Позиція читача завжди подвійна: він повинен уміти бачити дійсність очима твору (тільки в такому разі мета художньої комунікації буде досягнута) і водночас бачити сам твір (як об'єкт, що існує серед аналогічних), його культурне оточення, історичне тло, — те, чого часто він сам про себе не знає.

Таким чином, текст — це культурна полісемія (множинність, варіативність, безвладдя, позасистемність), яка «загорнута в моносемічну оболонку твору». Звідси — бінарна опозиція: твір / текст. Будь-який твір, як зазначає Р. Барт, — це лише «ефект тексту», втілений результат «роботи тексту», «шлейф уявного, що слідує за текстом» [1, с. 415]. Текст — це не стійкий «знак», а умова його породження, це «живильне середовище», у яке «занурений» твір; це простір, що не піддається кваліфікації і не має наративної структури, простір без центру й меж, без кінця й початку — простір із численними входами та виходами (де жоден з них не є «головним»), де «зустрічаються» для вільної «гри» «гетерогенні культурні коди». Переплетення і взаємообернений рух кодів у тексті Р. Барта позначив терміном «письмо».

Висновки. Таким чином, переосмислюючи філософські праці найвідоміших теоретиків текстологічної теорії, можна дійти висновку, що текст, зокрема художній, слід розглядати як віддзеркалення тексту культури. Культура — це не просто хаотичне скупчення текстів, а складна, ієрархічно організована система; це не ізольований текст, а текст у контексті, у взаємодії з іншими текстами й із семіотичним середовищем. Розуміння тексту як смислоутворюючого феномену в комунікативному просторі культури визначає передусім межі редукації до тексту буття людини, суспільства та мистецтва, що існують у складно організованому світі смислів і значень культурного дикурсу (Ю. Лотман, Р. Барт) та його діалогічних вимірів (М. Бахтін).

Перспективи подальших досліджень — осмислити проблему становлення концепту тексту в постструктуралізмі, звернувшись до наукових студій Ю. Крістєвої, зокрема визначити специфіку різноманітних типів текстової організації як частини тексту культури.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
2. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. — М. : Худож. лит., 1986. — 543 с.
3. Залужна А. Є. Діалогічний вимір художнього тексту в комунікативному просторі культури [Електронний ресурс] / А. Є. Залужна. — Режим доступу : http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_42_17.pdf. — Назва з екрана.
4. Комісар Л. П. Від тексту до інтертексту: генеза теорії інтертекстуальності / Л. П. Комісар // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. — 2007. — Вип. 20. — С. 21–28.
5. Лотман Ю. М. Семиотика культури й поняття тексту / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Вибрані статті : У 3 т. — Т. 1: Статті з семиотики і топології культури. — Таллін : Олександра, 1992. — С. 129–132.
6. Лотман Ю. М. Структура художнього тексту / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Про мистецтво. — СПб. : Мистецтво, 1998. — С. 14–285.
7. Лотман Ю. М. Текст как семиотическая проблема / М. Ю. Лотман // Лотман Ю. М. История и топология русской культуры. — СПб. : Искусство, 2002. — С. 158–220.

References

1. Barthes R. Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika / R. Barthes. — M. : Progress, 1989. — 616 s.
2. Bakhtin M. M. Literaturno-kriticheskie stati / Bakhtin M. M. — M. : Khudozh. lit., 1986. — 543 s.
3. Zaluzhna A. Ye. Dialohichnyi vymir chudozhnogo tekstu v komunikativnomu prostori kultury [Elektronnyy resurs]. / A. Ye. Zaluzhna. — Rezhim dostupu : http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_42_17.pdf. — Nazva z ekrana.
4. Komisar L. P. Vid tekstu do intertekstu : geneza teorii intertekstualnosti / L. P. Komisar // Aktualni filosofski ta kulturolohichni problemy suchasnosti. — 2007. — Vyp. 20. — S. 21–28.
5. Lotman Yu. M. Semiotika kultury y poniattia tekstu / Yu. M. Lotman // Lotman Yu. M. Vybrani statii : U 3 t. — T. 1 : Stati z semiotiky i topologii kultury. — Tallin : Oleksandra, 1992. — S. 129–132.
6. Lotman Yu. M. Struktura khudozhnogo tekstu / Yu. M. Lotman // Lotman Yu. M. Pro mystetstvo. — SPb. : Mystetstvo, 1998. — S. 14–285.
7. Lotman Yu. M. Tekst kak semioticheskaia problema / Yu. M. Lotman // Lotman Yu. M. Istoriia i topolohiia russkoi kultury. — SPb. : Iskustvo, 2002. — S. 158–220.

■ UDC 1(091): 008.1

Kurylenko I. A., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
spring2007@ukr.net

ARTISTIC TEXT AS A REFLECTION OF THE TEXT OF CULTURE

The aim of this paper is to compare two conceptions: «artistic text» and «text of culture» and analyze some approaches to the definition of the characteristic features and interaction aspects of these phenomena.

Research methodology. In this case Yu. Lotman`s works are more conceptual. The author emphasizes that artistic text always exists in the cultural space of the appropriate epoch. The cultural space in its turn makes the context. The author believes that culture is a complicated structured text, which "splits" the set of "texts in the texts" and forms a complex "interweaving" of these texts. The paper interprets the difference of the terms like «literary work» and «text» in the theories by M. Bakhtin, R. Barthes and other scholars.

Results. It is proved that literary process is an integral part of culture. Artistic text always exists in the particular cultural context, forms it and influences on it. Cultural space of composition is also a distinctive bridge between the artistic world and the world of culture. Artistic texts react on all changes in the spiritual and social lives of society. The spirit of the age lives in them. It has been found that it is possible to feel and see the epoch through the text issue, its ideas and images. The artistic world sometimes raises the culture on the other level, gives it a new way, a direction and completes with new senses, views, and searches.

Novelty. An attempt is made at comparing two conceptions: «artistic text» and «text of culture» and studying profoundly the theoretical aspects and methodological principles of culture in the context of the artistic discourse.

The **practical significance.** The research of literary process in the cultural process seems productive in connection with using synthesis of science that has expansion in cultural studies. The research has important implications for the new theoretical and methodological prerequisites in this field.

Key words: artistic text, text of culture, cultural space, cultural context of the epoch.

Надійшла до редакції 20.09.2016 р.